

Rondwandeling Panbos

Startpunt en bereikbaarheid

Hartstikke leuk dat jullie de avontuurlijke IVN-wandeling door het Panbos gaan doen. Met deze route wandel je ongeveer 5 km over vlakke bospaden maar ook over kronkelpaden en heuvels met fraaie doorkijkjes. Je kunt de route ook afkorten. Dit is aangegeven in de tekst.

Onderweg staan we soms stil en vertellen we aan de hand van vragen en opdrachten korte verhaaltjes over wat je ter plaatse ziet. We vertellen onder andere over bijzondere bomen, over bosmieren en over de historie van het Panbos. De vragen en opdrachten zijn schuingedrukt en in **blauwe tekst** aangegeven. Als je het leuk vindt namen van planten en vogels te leren, dan kun je alvast de volgende gratis apps downloaden: Merlin voor het herkennen van vogelgeluiden en Obsidentify Nederlands voor het herkennen van planten.

De route start vanaf de parkeerplaats aan de Amersfoortseweg en komt ook langs de parkeerplaats bij de Joseph Israëlslaan in Bosch en Duin. Je kunt op beide plekken met de auto of de fiets komen, maar met het openbaar vervoer is het lastig.

Parkeerplaats Panbos
Amersfoortseweg 1D
3735 LJ Bosch en Duin

Vragen of opmerkingen?

Deze route is uitgezet door vrijwilligers van IVN De Bilt. Opmerkingen over de route zijn van harte welkom. Ons mailadres is info@ivndebilt.nl.

Wij wensen jullie een plezierige tocht. Helpen jullie mee het bos schoon te houden? Als je iets ziet liggen dat niet thuishoort in het bos, neem dat dan mee. De dieren in het bos zullen dat fijn vinden!

IVN De Bilt

Wandelinstructies staan in deze oranje kleur aangegeven in de tekst.

Rondwandeling Panbos

De wandeling start op de parkeerplaats van het Panbos aan de Amersfoortseweg, Bosch en Duin. Sla aan het eind van de parkeerplaats linksaf (LA) en volg het pad tussen de twee gebouwen door.

Historie van het Panbos

Het eerste gebouwtje aan de linkerkant is genoemd naar een herberg, die hier vroeger stond. Zie je de naam staan? De herbergier van dat Panhuys was tot 1922 ook eigenaar van het hele bos.

In dit stuk bos zat veel ijzer in de grond. Daardoor kon het water niet wegzakken en ontstond er een soort 'pan' vol water. Tot 1850 bleef er water in deze pan staan. Het Panbos is nog steeds hiernaar vernoemd. Tegenwoordig staat er al lang geen water meer in de pan.

In de negentiende eeuw is op de plek van de pan een bos ontstaan; later is dat deels weer gekapt om aardappelen en groente te verbouwen. Handig voor het eten in de herberg! Het oostelijk deel van het Panbos werd ook nog als jachtgebied gebruikt. Nog weer later kocht een projectontwikkelaar het hele gebied op en nu is er een golfbaan in de oude pan.

Het Panbos vormt samen met de landgoederen Beerschoten en Houtringe een aaneengesloten gebied aan de westzijde van de Utrechtse Heuvelrug.

In 1996 heeft het Utrechts Landschap het beheer van het Panbos overgenomen van de gemeente Zeist. Op deze wijze kon voorkomen worden dat het bos volgebouwd werd met villa's. Het is nu een gemengd bos met naald- en loofbomen. Toen het Utrechts Landschap het oostelijk deel van het Panbos kocht van de gemeente Zeist was de voorwaarde dat honden tijdens het uitlaten in dit gedeelte los mochten blijven lopen. In dat deel kom je dus veel loslopende honden tegen.

Aan het einde van het pad kom je bij een paardenweide. Sla hier rechtsaf (RA) en bij de volgende kruising LA, je blijft langs de paardenwei lopen. Volg dit pad tot het einde.

Aan het eind van het pad staat links een bijzondere boom.

Zie je die diepe richels en de vele knoesten in de boomstam? Het is een Robinia, een boomsoort van hardhout, die in Nederland goed kan groeien en gebruikt wordt voor bruggen en palen.

Voel er eens aan. Hebben andere bomen ook zo'n diepe richels in de bast? Als je goed kijkt zie je dat er veel verschillen zijn tussen boomstammen. Knoesten zijn plekken waar takken hebben gezeten.

Tegenover deze boom ligt nog een paardenwei. Staan er paarden?

Sla nu RA. Ga bij de eerstvolgende kruising schuin rechtdoor, links aanhouden.

Beheer van het bos

Je ziet dat er links langs dit pad en ook op veel andere plekken in het bos veel bomen zijn omgezaagd.

Wat vind je ervan dat er zoveel bomen omgezaagd worden? Waarom doen ze dat, denk je?

Het beheer is gericht op het vergroten van het aantal verschillende soorten. Dat is belangrijk omdat een bos met veel soorten minder kwetsbaar is voor ziektes, stormen en klimaatverandering dan een bos met een beperkt aantal soorten.

In het Panbos worden de volgende maatregelen genomen.

- Uitheemse soorten (soorten uit het buitenland) worden vervangen door inheemse soorten (soorten die van nature in Nederland voorkomen). Op inheemse bomen leven veel meer soorten insecten, schimmels en bacteriën dan op uitheemse soorten. Op de inheemse zomereik bijvoorbeeld leven ongeveer 450 insectensoorten en op de Amerikaanse eik maar enkele tientallen.

- Bomen en struiken die in de weg staan worden verwijderd. Hierdoor komt er licht en ruimte in het bos voor andere soorten en ook voor jonge bomen.

Vervolg het pad. Bij de volgende kruising steek je rechtdoor over. Daarna kruis je een asfaltweg. Houd rechts aan.

Zilverspar

Na 15 meter links van het pad staat een zilverspar. Die kun je o.a. herkennen aan de stam en aan de geurige naalden, die aan de onderkant twee zilveren streepjes hebben. Aan de voet van de grote zilverspar groeien ook kleine zilversparretjes.

Zoek de zilverspar, pluk een paar naalden en wrijf deze tussen je vingers. Wat ruik je?

(sinaasappelgeur)

Volg bij de volgende kruising, waar vijf paden samenkomen, RA de blauwe streepjes op het routepaaltje. Na 70 meter LA, blijf de blauwe route volgen.

Bij de volgende kruising verlaat je de blauwe route. Je gaat rechtdoor.

Mossen

Direct langs dit pad zie je veel mossen. Mossen zijn heel kleine plantjes die in groepjes dicht op elkaar groeien. Ze voelen als een zacht kussentje. Mossen groeien vaak op liggend dood hout, maar ook op de taken en stammen van bomen. Mossen houden van vocht, dus als het veel regent zie je er extra veel.

Hieronder zie je twee voorbeelden. Kijk eens rond hoeveel verschillende soorten mossen je ziet en voel eens met je hand of ze zacht of hard zijn!

Gewoon haakmos

Groot laddermos

Loop verder en kijk uit naar een rechtopstaande dode boom aan de linkerkant van het pad (zie foto).

Dood hout

Tot vijftientig jaar geleden werd het meeste dood hout in bossen weggehaald om bijvoorbeeld meubels van te maken. Tegenwoordig blijft dood hout steeds vaker liggen in het bos.

Wat een rommel in het bos!

Waarom is dat eigenlijk denk je, waarom laat de boswachter steeds meer dood hout liggen?

Enkele tientallen jaren geleden ontdekten we dat de biodiversiteit in de bossen enorm afnam. Dat wil zeggen dat er steeds minder verschillende soorten dieren, planten en paddenstoelen in het bos waren. De oorzaak daarvan lag in het wegruimen van dood hout. Waarom is dat dode hout zo belangrijk?

Dood hout zorgt voor vocht, voedsel en een goede leefomgeving. Er zijn wel tweeduizend soorten insecten, duizend soorten paddenstoelen en zo'n twintig soorten mossen die dood hout nodig hebben om te kunnen overleven.

En doordat er steeds minder insecten waren, namen ook de aantallen vleermuizen en vogels af, want die hebben weer insecten nodig om te eten.

Dood hout brengt dus leven in de bossen. Dood brengt leven, zo is de cirkel weer rond. Voor een gezond bos is nog wel twee tot drie keer zoveel dood hout nodig als dat er nu ligt.

Kijk eens goed of jij sporen van dieren of vogels op deze dode boom kunt vinden. Ze boren gaatjes en graven tunnels. Een groter gat hoog in een dode boom is vaak een spechtennest.

Klop ook een op de dode boom en daarna op een levende boom. Hoor je verschil?

In het bos staan nog veel meer dode bomen waarop je naar sporen kunt zoeken. Blijf wel op de paden, zodat je de planten niet vertrapt of de insecten in het bos verjaagt.

Je gaat nu verder heuvelopwaarts. Op weg naar de top bent, zie je links een grote, oude grove den met blootliggende wortels. Hij staat ook op de volgende foto.

Penwortel grove den

Grove dennen zijn rond 1900 aangeplant om het zand te vast houden en om palen voor de mijnbouw te hebben. Als er te veel druk op palen van een grove den komt, gaat het hout kraken. Dat is een waarschuwing dat er meer palen bij moeten komen. Palen van grove dennen droegen dus bij aan de veiligheid in de mijnen.

Je kunt heel goed de pen(hoofd)wortel van deze boom zien. Deze groeit recht naar beneden, zorgt dat de boom stevig staat en dat hij diep uit de aarde water en voedingsstoffen naar boven kan halen.

Hoe komt het dat de wortels van deze boom blootliggen?

Dat komt door de wind. De heuvels zijn gevormd in de voorlaatste ijstijd, 160.000 jaar geleden, lang voordat er mensen woonden. Het land werd omhooggeduwd door de gletsjers. Toen de temperatuur weer begon te stijgen ontdeedte de grond en blies de wind het zand tegen de heuvels, waardoor heuvelruggen ontstonden, de stuifwallen. Die wind kwam meestal uit zuidwestelijke richting. De stuifwallen maken het leuk hier de route te verkennen.

Zoek verder op dit pad naar spechtenholen.

Vervolg het paadje, aan het eind gaat het heuvelaf, daarna LA. Volg dit pad totdat je aan je rechterhand een routepaaltje van de gele route ziet. Volg nu de gele route met een scherpe bocht naar rechts.

Als er later een paaltje komt met zowel blauwe als gele route aanduiding, volg je dit. Het pad maakt een bocht naar links.

Jaarringen: hoe oud was deze boom?

Langs dit pad staan een aantal stronken van afgezaagde bomen. Je kunt hier heel goed de jaarringen zien. Je kunt de leeftijd van een boom berekenen door het aantal ringen te tellen. Elke ring staat voor één jaar. De jaarringen zijn zo duidelijk te zien doordat de boom in de lente harder groeit dan in de winter.

Zoek aan de linkerkant van het pad deze boomstronk en tel het aantal ringen. Hoe oud was de grote boom toen hij omgezaagd werd? En de tak die naast de grote stam groeide?

Misschien kun je op een andere plek in het bos nog een oudere boomstronk vinden!

Je komt nu bij de parkeerplaats aan de Joseph Israëlslaan.

Als je de route wilt inkorten kan dat hier. Neem dan het pad langs het informatiebord van het Utrecht Landschap. Bij het tweede paaltje van de blauwe route ga je de heuvel op, een smal pad. Ga verder bij de tekst met het sterretje op pagina 9.

Anders vervolg je de wandeling en steek je de parkeerplaats recht over. Volg de gele route. Het pad loopt langs een muur aan je linkerhand. Het is een moestuin die bij het landgoed Tannenberghoort.

Vogels in het Panbos

In het Panbos kun je veel verschillende soorten vogels horen.

Sluit je ogen en luister eens heel goed. Hoeveel verschillende soorten vogels kun je horen?

Bijzonder is dat er veel spechten in het Panbos zijn: de bonte specht, de groene specht, de zwarte specht. Je herkent vast de roffel als de specht heel snel met zijn puntige

snavel op een boomstam trommelt. Met die snavel hakt hij nesten in de boom of peutert insecten onder de boomschors vandaan. Ook dient de roffel om indruk te maken op andere spechten in de buurt.

Je kunt de Merlin app gebruiken om de verschillende vogels aan hun geluid te herkennen!

Vervolg de gele route, tot je arriveert bijeen grasveld met een bankje. Je ziet aan de linkerkant Villa Tannenberg liggen.

Landgoed De Tannenberg

De villa is meer dan 100 jaar oud en is gebouwd in opdracht van twee dames die er lang gewoond hebben. In 1946 hebben ze de villa in erfpacht gegeven aan het Utrechts Landschap. Op wens van de dames is de villa nu bestemd voor opvang en begeleiding van kinderen en jongvolwassenen die een moeilijke start van hun leven gehad hebben. Rond de villa is een landschapstuin aangelegd met veel verschillende boomsoorten.

Vervolg de route en steek de asfaltweg over. Aan de overzijde gaat de gele route verder. Volg deze route rechtsom de heuvel heen.

Gerestaureerde vijver

Deze vijver dateert uit de periode dat de villa werd gebouwd. De bodem van de vijver is van beton. Enkele jaren terug is de vijver gerestaureerd zodat er nu weer water in blijft staan. Oorspronkelijk stroomde het water uit deze vijver via een waterval richting de villa en kwam daar in de beek die rond de villa nog zichtbaar is maar nu droog staat.

Verlaat nu de gele route en loop links langs de bank omhoog. Sla vlak voor de zandvlakte rechtsaf en blijf bovenlangs de heuvel wandelen. Volg de route heuvelaf. Je komt langs enkele bijzondere doorn- of pekdennen.

Naaldbomen

De pek- of doornden heeft, in tegenstelling tot andere naaldbomen, ook langs de stam naalden.

In het Panbos komen verschillende soorten sparren, dennen en lariksen voor. Een spar heeft naalden die allemaal een eigen plekje op de tak hebben (spar – single), een den heeft naalden die in paren op de tak staan (den - duo) en bij een lariks staan de naalden in groepjes bij elkaar (lariks – legio).

Kijk maar eens goed naar de verschillende naaldbomen om je heen. Staan de naalden alleen, met z'n tweeën of in groepjes? Welke soort boom is het dus?

Naaldbomen zijn ook goed te herkennen aan hun kegel (bijvoorbeeld de dennenappel). Elke soort heeft zijn eigen vorm.

Zoek onderweg naar 3 verschillende kegels. Je ziet hieronder drie voorbeelden, zie je de verschillen? Misschien vind jij ook nog een kegel van een ander soort naaldboom!

Lariks

Douglasspar

Grove den

De stokoude grove dennen zijn in heel het Panbos te vinden. Sommige van deze bomen zijn wel 130 jaar oud. De grove den kun je herkennen aan zijn oranjebruine schors, bovenaan op de stam. Bij oude bomen bestaat de schors uit losse onderdelen, een beetje zoals bij de huid van een giraf. De naalden zijn ongeveer 5 cm lang. De grove den is een van onze weinige inheemse naaldbomen. De andere twee inheemse naaldsoorten zijn de jeneverbes en de taxus. Deze staan ook in het Panbos, maar zijn eerder struiken dan bomen.

Sla nu LA en wandel langs de rechterkant van de zandvlakte. Kies aan het einde van de zandvlakte rechtdoor het linkerpad. Aan de linkerkant is achter de bomen de achterkant van Villa Tannenberg te zien.

Je komt bij een volgende zandvlakte, waar veel afgezaagde bomen liggen. Ga daar rechts langs de omgezaagde bomen.

Zie je de paddenstoelen op het dode hout? Misschien kun je er met behulp van de app obsidentify achter komen welke het zijn.

Vervolg je pad. Steek het ruiterspad over Ga het volgende pad LA. Dit is de Noord-zuidroute. Deze weg is al honderden jaren oud. Aan het eind van het pad ligt links het parkeerterrein aan de Joseph Israëlsweg weer.

Ga hier schuin RA een smal pad op heuvelopwaarts. Het pad slingert op en neer en heen en weer. Sla LA boven op een heuveltop, bij een boom met blootliggende wortels.

Het pad slingert verder door. Let nu goed op! Na een tijdje ligt er aan de rechterkant van het pad een grote tak (zie foto). Ga hier RA en weer heuvel op.

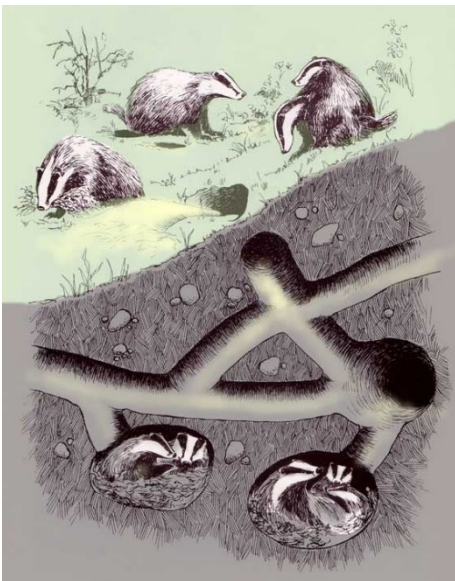
Zoogdieren

Het bos wordt niet alleen door mensen en honden gebruikt. Er leven allerlei zoogdieren in het bos.

Kun jij vijf soorten zoogdieren noemen die in het bos wonen?

Sommige dieren komen pas 's nachts of 's avonds uit hun hol. Dassen bijvoorbeeld leven met hun familie in een burcht met verschillende kamers en uitgangen, die pijpen worden genoemd. Ook in het Panbos is zo'n burcht. De jonge dasjes worden in februari geboren en blijven dan 2 maanden in de burcht onder de grond, totdat ze zelfstandig naar eten kunnen gaan zoeken. Dat zie je aan graafsporen bij grasvelden of in de berm aan de rand van het bos. Ze eten vooral wormen en engerlingen, dat zijn larfjes van insecten. Dassen kunnen slecht zien, maar goed ruiken en zo kunnen zij bij gevaar op de vlucht slaan. Omdat ze vooral 's nachts actief zijn, kunnen ze goed met andere dieren in het bos samenleven. Belangrijk is dat er rustgebieden zijn, waar geen honden komen. De dassenburcht van het Panbos ligt in een gedeelte waar ook mensen niet mogen komen.

(Voorbeelden van dieren die in het bos leven: reeën, eekhoorns, boommarters, vossen, dassen en muizen).

Blijf dit slingerende pad volgen tot bij een grote open zandvlakte, de Sahara.

Zie je, vóórdat je de Sahara oploopt, de luie, liggende den aan je rechterhand? Vind je de vorm waarin deze den groeit niet bijzonder? Je kunt er even op gaan zitten. Lekker uitrusten!

Tegenover de luie den zie je een grove den die 'ingewaaid' is. Je ziet bij deze boom dus geen wortels, die zitten onder het zand. Straks zie je een grove den die 'uitgewaaid' is, waar je de wortels wél kunt zien.

Steek nu de Sahara over en loop rechts langs de 'wonderboom'.

Wonderboom

De wonderboom is een bijzondere grove den. De wind heeft daar het zand rond de wortels weggeblazen waardoor het lijkt alsof de boom op stelten loopt.

In de Middeleeuwen lieten boeren hun schapen op de heide grazen. Daardoor ontstonden kale zandvlaktes met licht fijn dekzand. De Sahara waar je nu bent is daar een voorbeeld van. Het Panbos lijkt hier op hoe het er in de Middeleeuwen moet hebben uitgezien.

Houd, nadat je langs de wonderboom bent doorgelopen, meteen rechts aan. Als je aan de rand van de zandvlakte staat, zie je twee bomen met een brede witte band om de stam. Loop tussen deze bomen door en volg het pad tot een T-kruising. Sla LA en volg de blauwe route. Bij een scherpe bocht verlaat je de blauwe route en ga je links het ruiterspad op. Dit ligt langs de golfbaan.

Jeneverbes

Na ongeveer vijftig meter zie je links langs dit pad twee jeneverbessen staan. Er staan er hier meerdere. We hebben deze plek daarom het Jeneverbeslaantje genoemd. In het Panbos staan in totaal nog zo'n

vijfentwintig jeneverbessstruiken. De jeneverbessstruik is in Nederland tamelijk zeldzaam geworden en verdient daarom extra aandacht. Om in goede conditie te blijven heeft de jeneverbessstruik veel licht nodig. Daarom heeft de boswachter van Het Utrechts Landschap de struiken zoals dat heet 'vrijgezet': de bomen en struiken in een kring van vijf meter om de jeneverbessstruik zijn kort gesnoeid.

Kijk eens goed naar de foto's van de jeneverbess. Kun jij alle jeneverbessen ontdekken langs dit pad?

De jeneverbes is een zogenaamde pionier, het is een struik die zich als één van de eerste vestigt op kale zandgronden. Daarna volgen er rondom de jeneverbes meer soorten planten, bomen en insecten.

De bessen van de jeneverstruik worden gebruikt voor het maken van jenever en in de keuken voor het kruiden van bijvoorbeeld zuurkool of wild.

Nadat je links van het pad nog een laatste jeneverbes (zie foto) hebt gezien, sla je LA.

Op deze plek staat aan de rechterkant een paaltje van het ruitepad. Je verlaat dus het ruitepad op deze plek.

Ga daarna meteen weer LA over het mulle zandpad omhoog, langs een routepaaltje van het Utrechts Landschap. Volg de bocht links omhoog. Aan het einde gaat rechtsachter in de hoek het smalle pad weer omlaag. Het pad slingert door het bos.

Sla aan het einde RA. Volg de blauwe route over de Sahara. Na een tijdje kom je weer op de kruising van 5 paden, volg de blauwe route LA. Je komt nu in een beukenlaan met beuken van verschillende leeftijd. Blijf rechthoekig gaan, verlaat hier de blauwe route. Sla RA bij een breed pad en daarna meteen weer RA.

De rode bosmier

Na ongeveer 10 meter zie je aan je rechterhand, bij een liggende boom, een koepelnest van de rode bosmier. Het is een groot nest, onder de grond is het zelfs nog groter met veel gangen en kamers. Een nest kan wel honderd jaar oud worden en er kunnen wel tot 1 miljoen mieren in wonen.

In de winter zul je niet snel mieren zien, dan zitten ze onder de grond in winterrust. Maar zodra het warmer wordt en de zon schijnt, komen ze tevoorschijn en zie je ze krielen. Als het nest warm genoeg is gaat de koningin eitjes leggen en gaan de werksters aan de slag om eten te verzamelen voor de nieuwe mierenlarven. Die mierenlarven eten andere insecten.

Vaak zie je mieren achter elkaar aanlopen, een zogenaamde mierenstraat. Ze zijn dan onderweg naar boom, want de werkmieren zelf eten honingdauw, afkomstig van de bladluizen in de bomen.

Kijk eens of je zo'n mierenstraat kunt vinden in de buurt van dit nest. Kun je ook ontdekken waar die straat heen gaat?

Rode bosmieren zijn heel belangrijk voor het bos. Werksters uit één nest verzamelen per jaar ongeveer zes miljoen prooidieren. Op deze manier dragen ze bij aan een goed evenwicht in het bos en helpen mee om plagen te voorkomen.

Sla bij het volgende brede pad LA. Daarna het eerste pad RA naar de parkeerplaats.

Dit is het einde van de wandeling. Leuk dat je de wandeling hebt gevolgd. Tot ziens en wel thuis!

IVN De Bilt

NB. Opmerkingen over de route zijn van harte welkom.
Ons mailadres is info@ivndebilt.nl.

Regelmatig organiseren we begeleide wandelingen en andere excursies.
Kijk daarvoor op onze website www.ivndebilt.nl.

Versie 14 juni 2024